

Kutatási zárójelentés (2019–2021)

A 2021. év folyamán a barokk oltárarchitektúrákról szóló kéziratomnak egy ikonográfiai témát választottam, a Királyok imadását. A Királyok imádása-téma lehetővé teszi a számomra, hogy az eucharisztia kultuszát a késő középkortól a barokk vallásosságig be tudjam mutatni, figyelve a szakrális térben történő cselekményekre, drámára, valamint szertartásokra is. A témához az inspirációt Bálint Sándor *Karácsony, Húsvét, Pünkösöd* (Szent István Társulat, Budapest, 1989) című kötetének *Vízkereszt-fejezete*, ill. Karsai Géza: *Középkori vízkereszt-i játékok* című monográfiája jelentette a számomra (Szent István Társulat, Budapest, 1943).

Bálint Sándor összehasonlító szemlélete lehetővé tette, hogy a késő középkori vallásosságot összekössem a barokk időszejével, amihez számos képzőművészeti párhuzamot találtam. Különösen a konfraternitások tevékenységével foglalkozó irodalom bizonyult gazdagnak és ez összekapcsolódott a Néri Szent Fülöp által Rómában kezdeményezett „alulról jövő” egyházreformmal. A tanulmány első változata magyarul a kolozsvári Certamen (VIII, 2021) számában, angolul a lengyelországi Białystokban, a Drámatörténeti Intézet által rendezett konferencián (What does animation mean in the Middle Ages?) hangzott el (2021. szeptember 16–19).

Kutatásom során több olyan Háromkirályok imádása-ábrázolást találtam, amelynek révén be tudtam mutatni a Rómából Münchenbe, illetve innen Grácba és Bécsbe vezető művészeti impulzusokat. A Habsburg-ház szövetsége a Wittelsbach-családdal az uralkodói központok szoros kapcsolatát eredményezte, amelynek művészeti vonatkozásai igen gazdagok. Bécs alapvető hatást gyakorolt a Nyugat-Dunántúl főnemesi udvaraira; a katolikus hitre visszatérő főúri megbízók igen korán itáliai mestereket bíztak meg különféle templomok díszítésével, oltárarchitektúráik elkészítésével. A 17. századi oltárarchitektúráknak a kéziratomban több fejezetet szenteltem, igyekeztem bemutatni típusaikat, mestereiknek és díszítőmotívumaiknak az európai kapcsolatait. Különösen a szobrászok tevékenységére vonatkozó részeket érzem fontosnak, mert ezek az utóbbi évtizedek kutatásában rendszerint a háttérben maradtak.

A 17. századi kora barokk szobrászat igen kötődik a középkori hagyományokhoz, érzékelhetően ezeket folytatja, ezért több ízben is kitértem a középkori kapcsolódásokra. Ilyen kapcsolat a Háromkirályok-imádása – Pásztorok imádása-téma (Betlehem) esetében a középkori szobrok befoglalása a barokk oltárokba. Rados Jenő, Baranyai Béláné, Végh János és mások rámutattak a felvidéki barokk szobrászat erős középkori kötődéseire, ezt a gondolatot magam is próbáltam továbbvinni a nyugat-dunántúli emlékek esetében, ahol erre lehetőség volt, például a *sopronkeresztúri* Nádasdy-kastély fotóból ismert oltára, a *ruszti* Halásztemplom oltárai, valamint egy *sopronbánfalvi* pálos oltár esetében (ma Kaboldon, az evangélikus templomban).

Egy másik ide kapcsolódó téma a *feszületek* és a hozzájuk kapcsolódó *szentvér-tisztelet*. A barokk hitéletben több esetben találkozunk a középkori feszületek csodás megmenekülésével, erejével kapcsolatos legendákkal, amelyek az újjászülető katolicizmus érdekeit szolgálták.

Időnként arra is van példa, hogy egy feszületből a művészi értékei miatt lett kultuszkép, például a Rubens-tanítvány Georg Petelnek a bécsi Augustinerkirche Pálffy-kápolnájába került feszülete esetében. Ennek a feszületnek az a Johann Thenny (1696–1754) készített oltárt, aki a *pesti Invalidus-ház* kápolnájának oltárát és a *pesti szervita*-templom oltárait tervezte. Thennyről nem volt közismert, hogy annak a Matthias Steinnek a köréhez tartozott, aki Thököly Éva grófnő megrendelésére Kálvária-oltárt tervezett *Lanzendorfban*. Mindezeket a kapcsolatokat az *Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege* (ÖZKD, 2021/4) c. nemzetközi folyóiratban megjelent írásomban mutattam be.

A *Királyok/pásztorok imádása* és a *Kálvária* különösen fontos téma volt nem csupán a katolikusok, de az evangélikusok számára is. Erdélyi szász, felvidéki és nyugat-dunántúli példákat egyaránt találunk evangélikusok által megrendelt oltárookra, epitáfiumokra, vagy stukkódíszes kápolnákra, amelyek díszítésében az említett témák fordulnak elő. Ezekre a projekt során készült tanulmányomban (Credo, 2019/2-4) ill. a készülő könyvem kéziratában egyaránt felhívom a figyelmet.

A 18. századi, nyugat-dunántúli oltártípusokról egy frissen készült írásomban tudtam áttekintést adni, amely a győri székesegyház restaurálásáról készült beszámolókkal együtt jelenik meg a *Műemlékvédelem* című folyóirat 2021/4. számában. Ebben kitérek többek között a nagy záránokközpontok, mint például a Grác melletti Maria Trost, vagy Sonntagberg hazai kisugárzására. Különösen a Sopronban letelepedett Lucas de Schram építész életútjának vizsgálata adott lehetőséget a 18. századi barokk oltártípusok számbavételére. A szakirodalomban ismertebb és jobban feldolgozott Melchior Hefele életművét párhuzamként vizsgáltam meg, de a kutatásom során találkoztam a bécsi Gerl építészcsalád két tagjának, Matthiasnak és Josef Ignaznak a tevékenységével is.

Matthias Gerl a győri püspöknek dolgozott a *fertőrákosi nyaralókastélyon* és annak kápolnáján, majd az egri püspök megrendelésére az *egri Vármegyeházát* kezdte építeni. Unokaöccse, Joseph Ignac Gerl a bécsújhelyi Neukloster cisztercita kolostor átépítésére kapott megbízást, emellett az *egri Líceum* épületének első terveit is elkészítette. A nyugat-dunántúli szálak így elvezettek Egerbe, alkalmat adva további összevetésekre és párhuzamokra.

A szerzetesrendek közül a projekt során főként a domonkosokkal, a pálosokkal és a ferencesekkel foglalkoztam. A *bécsi domonkos templom* díszítésének és mestereinek kérdése közelebb visz a 17. századi, nyugat-dunántúli emlékek megértéséhez, ezért ennek az emlékeknek a jobban feldolgozott *mariazelli bazilika* mellett a kéziratomban több helyet szenteltem. Ide kapcsolódik a *kismartoni ferences templom stukkó-oltárainak* a kérdése, amelyek megrendelője Esterházy Miklós nádor volt, és a barokk legkorábbi és legszínvonalasabb emlékei Magyarországon. A nemzetközi kitekintés során alkalom nyílt a kismartoni oltároknak újabb párhuzamait bemutatni a kéziratom egyik fejezetében.

A ferences rend az egyetlen összekötő kapocs a középkor és a barokk között, hiszen ez a rend mind a protestáns Erdélyi Fejedelemségben, mind az evangélikus többségű Sopronban, mind a török hódoltság alatt lévő Szegeden megmaradt. Az újjászervező katolicizmus a 17. században nagyszabású oltárokkal díszíteti a boldogasszonyi és a szegedi ferences

templomokat, amelyek párhuzamait ismertettem a könyvem kéziratában. Később, a 18. században újabb virágkora következik a barokk oltárépítészetnek a ferences templomokban, amelynek Lucas de Schram is elősegítője volt. Erre példák a pozsonyi, a győri, a soproni és az esztergomi ferences templomok.

A ferencesek tartották életben a Napba Öltözött Asszony középkori típusát a barokk korban is, amire példa a csíksomlyói középkori kegyszobor barokk kori tisztelete. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a szeged-alsóvárosi ferences templomban tisztelt Szűzanya-kegykép esetében is. A típus előfordul a gyöngyöspatai oltár Jessze fája-ábrázolásánál is, amelynek a törzse egyben eucharisztikus tabernákulum is. Ezért fontosnak tartottam a Mária-ábrázolások Eucharisziával kapcsolatos vonásainak kiemelését. A tanulmány angol nyelven jelenik meg 2022 májusában (Andrea-Bianka Znorovský – Gerhard Jaritz (szerk.): *Marian Devotion in the Late Middle Ages. Image and Performance*. Routledge, 2023), magyarul pedig – a barokk vonatkozások kiemelésével – a könyvem egyik fejezetében.

A Sopron melletti Bánfalva a pálos rend novíciusképző intézete volt, itt tanult például Széchenyi Pál kalocsai és Esterházy Imre esztergomi érsek, akiknek jelentős szerepe volt az ország újjáépítésében a török kiűzését követő időszakban. Ezért fontos volt számomra annak a vizsgálata, hogy a nagy mecénások milyen mesterekkel kerültek kapcsolatba és ennek milyen nyomai vannak az emléktanyagban? Fölvettem annak lehetőségét, hogy a pálosoknak dolgozó Lucas de Schram ismerte Esterházy Imrét és a maria trosti főoltára párhuzama a *pesti pálos templom* főoltárának. A magyarországi barokk építészet egyik legszebb emlékének, a pesti pálos templomnak az Esterházy-családból egy további támogatója volt, aki Sopronbánfalván töltötte a novíciusidejét. Mindezekre a kapcsolatokra a Soproni Szemle 2020/3. számában, a Lucas de Schram életútját bemutató írásomban tértem ki.

A 2019–2021 között végzett kutatásom a járvány megnehezítette ugyan, de nem lehetetlenítette el. Lehetőségem nyílt több helyi és külföldi emlék fotózására, helyszíni bejárásokra, ill. nemzetközi konferencián való részvételre is. Eredményeimet hazai és nemzetközi folyóiratokban egyaránt ismertettem, ezeket a most készülő könyvemben készülek összegezni. Mellékelem a kézirat tartalomjegyzékét a fejezetek tervezett beosztásával.

Veress Ferenc

Fertőboz, 2021.12.04

Vízkereszt és Eucharisztia.

Oltárművészet és eucharisztikus reprezentáció (15–18. sz.)

Tartalom

1. Betlehem és Róma: a mágusok csillaga	3
1.1 Antik csillaghit és keresztény Messiás-várás	3
1.2 A napkeleti bölcsek és a középkori uralkodók	10
1.3 Háromkirályok és kereskedők	14
1.4 Háromkirályok-imádása Németalföldön, a XV. században	18
1.5. A konfraternitások szerepe a Háromkirályok kultuszában	20
1.5.1 Andrea del Sarto és Lorenzo Lotto	20
1.5.2 Romanino, Moretto és az ágostonos kanonokok	23
1.5.3 Jacopo Tintoretto és a velencei Scuola di San Rocco	25
2. Oltárépítmények a tridenti zsinat után	27
2.1. Borromeo Szent Károly és Pellegrino Tibaldi	27
2.2 Jezsuita építéstílus? Az első jezsuita építkezések Rómában	32
3. Néri Szent Fülöp és Caravaggio	40
3.1 Caravaggio és a dél-itáliai konfraternitások	40
3.2 Néri Szent Fülöp, az oratoriánusok és Caravaggio	43
3.3. Rubens interpretációja a Háromkirályok-imádásáról	48
3.3.1 A római Chiesa Nuova főoltárképe	48
3.3.2 A müncheni Frauenkirche Háromkirályok-oltárképe	52
3.3.3 Mária-ikonográfia és eucharisztikus tisztelet	55
3.3.4 A Kirche am Hof eucharisztikus oltára	63
3.3.5 Sienai Szent Katalin kápolnája a bécsi domonkos templomban	67

4. Oltártípusok a kora barokk időszakában	70
4.1 Reneszánsz faragványok a pesti főplébániatemplomból	70
4.2 Kremsmünster és Esztergom	73
4.3 Reneszánsz elemek a nyugat-dunántúli korabarokk oltárokon	77
4.4 Néhány gondolat a korabarokk evangélikus oltárok ikonográfiájához	78
4.5 Jezsuita oltáregyüttesek: Bécs, Leoben, Győr	81
4.6 Néhány 17. századi oltár a Nyugat-Dunántúlról	84
4.7 Hans Degler, a Zürnök és a Schwanthalerek	86
4.8 A középkor továbbélése: Lőcse, Krems és Kőszeg	88
4.9 Oltárépítmény és templomhomlokzat: Boldogasszonyban és Szeged	90
4.10 Stukkó-oltárok és formakincsük	92
4.12 A bécsi Dominikanerkirche és a mariazelli bazilika stukkói	96
5. Zarándoktemplomok és kálváriák	98
5.1 Mariazell és Lanzendorf	98
5.2 Szent Kereszt-oltárok és jelképeik	102
5.3 Zarándoktemplomok és kisugárzásuk: Maria Trost és Sonntagberg	108
5.3.1. Lucas de Schram és a maria trost-i zarándoktemplom	108
5.3.2 Melchior Hefele koraklasszicista oltárai Győrben és Szombathelyen	122
6. Betlehemek és pásztorjátékok	130